

КО ЈЕ АУТОР ТУРСКОГ ПЛАНА БЕОГРАДА ИЗ СРЕДИНЕ XIX ВЕКА

Турски план Београда о коме ће овде бити говора јесте: *План београдског града и вароши у границама до шанца* који се до 6. априла 1941. године налазио у Народној библиотеци у Београду (бр. 332).

Овај драгоцени картографски документ о Београду са краја турске владавине у Србији објавио је, на неку годину пред рат, проф. Глиша Елезовић, уз сарадњу арх. Пере Поповића, у раду *Два турска плана Београда*¹

У томе раду репродукован је сам План, односно савремени цртеж Плана, напоредо са савременим планом Београда; дат је превод објеката и локалитета означених непосредно на Плану турски арапским писменима; придодат је коментар уз поједине локалитете и објекте; извршено је датирање Плана — који иначе не носи никакву ознаку: ни када је рађен, ни ко га је и којим поводом радио.

Једно питање, међутим, остало је неразјашњено: ко би могао бити аутор Плана? Овај прилог представља покушај да се и то питање разјасни и реши.

I

У решавању постављеног питања морамо ићи посредним путем, полазећи на првом месту од оних елемената које сам План садржи и пружа. Ти елементи су следећи:

(1) План потиче из средине XIX века — с краја 1850-их или почетком 1860-их година.²

(2) План је садржајно рађен веома брижљиво. На Плану су не само означени називи за 172 разна објекта и локалитета у граду и вароши, већ су уписане и све куће у вароши са ознаком етничке припадности власника одн. становника (Срби, Јевреји, Турци).³

Ово указује да је План радило лице које је било веома добро упознато са Београдом и приликама у њему, а, затим, да је План морао бити рађен првенствено у политичке сврхе.

(3) Израда Плана је „врло лепа: стручно и конвенционално технички изведена у боји“, али и поред тога План „нема геодетске вредности“.⁴ Јер зна се да је турски Београд био источњачка варош са кривудаваим улицама и са кућама повученим у баште и дворишта. На Плану су, међутим, улице скоро праволинијске, а све куће на уличним фронтима.⁵

Ово указује да је План или „рађен са несавршеним геодетским средствима“,⁶ или да га је радило лице које није имало стварну стручну спрему за послове ове врсте.

(4) План се налазио у Народној библиотеци у Београду, али „како се и одакле ту обрео, није познато“.⁷

Околност да је План доспео у Народну библиотеку говори да он није редовним путем дошао у руке српских власти. Јер, да је План редовним путем дошао у руке наших власти — као, на пример, какав прилог или документ у дипломатској преписци турских и српских власти — он би после, као архивски материјал, доспео у Државни архив, — као што је то случај са другим тур-

ским планом, *Планом београдске тврђаве*⁸ који су у истом раду објавили Гл. Елезовић и П. Поповић.⁹

План је у Народној библиотеци био заведен под бр. 332 и то — нема сумње — у збирци карата и планова.¹⁰ По М. Ђ. Милићевићу, збирка „карата, планова, цртежа, разних слика и фотографија“ имала је на крају 1871. године 400 бројева, а на крају 1887. године 904 броја.¹¹ Из овога би излазило да је План доспео у Народну библиотеку још пре 1871. године. Међутим, треба нагласити две ствари. Прво, по неуједначеном стању овог фонда у појединим годинама¹² може се закључити да је збирка карата и планова морала бити до првог рата преуређивана, и то бар два пута. Друго, почетком овог века у Народној библиотеци лежала је у несређеном стању једна прилична збирка оријенталних рукописа. Тако, док Ј. Стојановић 1903. године у целој збирци Народне библиотеке наводи само један оријентални рукопис: коран на арапском језику,¹³ — докле је касније у инвентар уведено 27 турских и арапских рукописа са ознакама, нађено у Библиотеци (1903)¹⁴. Није искључено (шта више с обзиром на оно што је о Плану речено — „како се и одакле ту обрео, није познато“ — ерло је вероватно) да План потиче баш из те збирке оријенталних рукописа која је несређена и незаведена лежала почетком овог века, бог зна од када, у Народној библиотеци.

Све ово указује да је План у Народној библиотеци морао доспети путем поклона или, евентуално, откупа, и то доста давно — негде задњих деценија XIX века.

II

Српска академија наука, посвећујући непосредно по своме оснивању нарочиту пажњу прибирању и објављивању извора и грађе за новију српску историју, објавила је и један турски спис о нашој новијој прошлости, данас већ прилично заборављен код нас.

Реч је о делу Рашид-беја *Историја чудноватих догађаја у Београду и Ср-*

бији,¹⁵ мемоарском спису у коме је у облику разговора између Ак'л-беја и Нак'л-беја — браће, некадањих становника Београда — приказан развој догађаја у Србији у првој половини XIX века.¹⁶

Ово дело заједно са подацима које су о писцу Рашиду Београђанину — како се сам потписао на крају предговора — прикупили Д. С. Чохаџић и Ст. Новаковић, пружа нам податке, сматрамо драгоцене, за разјашњење питања које третирамо. Ти подаци су следећи:¹⁷

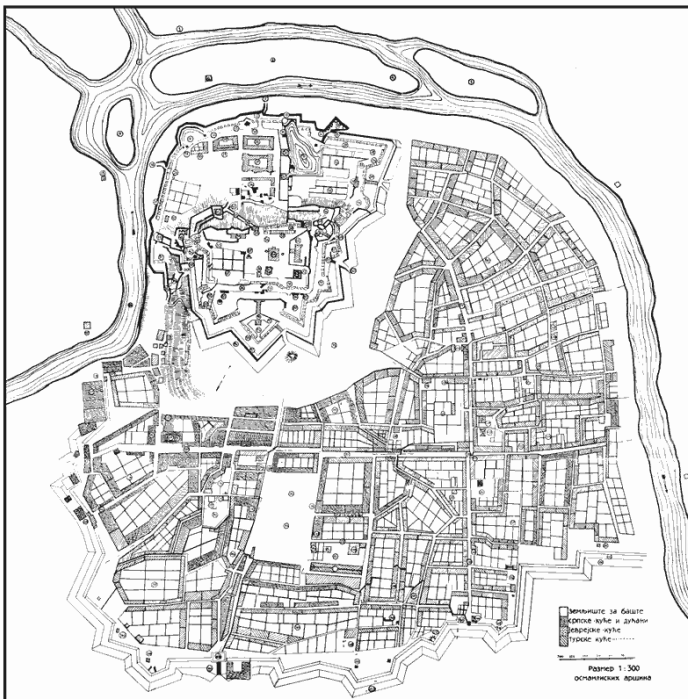
(1) Рашид-беј био је становник Београда током прве и почетком друге половине XIX века, све до укидања режима двојне, турско-српске управе над Београдом.

(2) У политичкој борби која се у ово време водила између Турака и Срба, и која се посебно манифестовала у борби за Београд, Рашид-беј је узимао веома активну учешћа. Истичао се као вођа оних београдских Турака — махом занатлија, трговаца и досељеника из Босне — који су били непомирљиви противници Срба. Као такав стајао је у веома блиским односима са званичним турским представницима у Београду, добивао од њих мисије и стајао у њиховој поверљивој служби и имао на њих велики утицај, нарочито у периодима заоштравања борбе за Београд.

(3) У причању Нак'л-бејеву о доласку Јусуф-паше за београдског везира¹⁸ стоји, како је Јусуф-паша „према издатој му усменој наредби у Цариграду“ одмах по своме доласку одредио „Еш-реф-ефендију,¹⁹ инжењера, којег са собом беше довео, и Рашид-беја Мустафа-бејевића, да начине карте и предрачун за оправку београдског града“.²⁰

Нешто даље, на месту где се говори о турско-српском спору око неких њива и ливада на граници пиротског округа на Тимоку, за прве Михаилове владе, Нак'л-беј излаже, како је од стране београдског паше за извињање овог спора био одређен Рашид-беј који „поднесе београдском паши предлог из 17 тачака заједно с потребним објашњењима, коме беше приложио и једну карту у бојама“.²¹

A — ТУРСКИ ПЛАН БЕОГРАДСКОГ ГРАДА И ВОРОШИ ДО ШАНЦА

1. Београд (српски) кар-
та
2. Рила Држа
3. Описане Вилево (Урба
план)
4. Историја Београда
5. Описане Београд (Фронт
план)
6. Историја Београда
7. Описане Београд (Фронт
план)
8. Описане Београд (Фронт
план)
9. Описане Београд (Фронт
план)
10. Описане Београд (Фронт
план)
11. Описане Београд (Фронт
план)
12. Описане Београд (Фронт
план)
13. Описане Београд (Фронт
план)
14. Описане Београд (Фронт
план)
15. Описане Београд (Фронт
план)
16. Описане Београд (Фронт
план)
17. Описане Београд (Фронт
план)
18. Описане Београд (Фронт
план)
19. Описане Београд (Фронт
план)
20. Описане Београд (Фронт
план)
21. Описане Београд (Фронт
план)
22. Описане Београд (Фронт
план)
23. Описане Београд (Фронт
план)
24. Описане Београд (Фронт
план)
25. Описане Београд (Фронт
план)
26. Описане Београд (Фронт
план)
27. Описане Београд (Фронт
план)
28. Описане Београд (Фронт
план)
29. Описане Београд (Фронт
план)
30. Описане Београд (Фронт
план)
31. Описане Београд (Фронт
план)
32. Описане Београд (Фронт
план)
33. Описане Београд (Фронт
план)
34. Описане Београд (Фронт
план)
35. Описане Београд (Фронт
план)
36. Описане Београд (Фронт
план)
37. Описане Београд (Фронт
план)
38. Описане Београд (Фронт
план)
39. Описане Београд (Фронт
план)
40. Описане Београд (Фронт
план)
41. Описане Београд (Фронт
план)
42. Описане Београд (Фронт
план)
43. Описане Београд (Фронт
план)
44. Описане Београд (Фронт
план)
45. Описане Београд (Фронт
план)
46. Описане Београд (Фронт
план)
47. Описане Београд (Фронт
план)
48. Описане Београд (Фронт
план)
49. Описане Београд (Фронт
план)
50. Описане Београд (Фронт
план)
51. Описане Београд (Фронт
план)
52. Описане Београд (Фронт
план)
53. Описане Београд (Фронт
план)
54. Описане Београд (Фронт
план)
55. Описане Београд (Фронт
план)
56. Описане Београд (Фронт
план)
57. Описане Београд (Фронт
план)
58. Описане Београд (Фронт
план)
59. Описане Београд (Фронт
план)
60. Описане Београд (Фронт
план)
61. Описане Београд (Фронт
план)
62. Описане Београд (Фронт
план)
63. Описане Београд (Фронт
план)
64. Описане Београд (Фронт
план)
65. Описане Београд (Фронт
план)
66. Описане Београд (Фронт
план)
67. Описане Београд (Фронт
план)
68. Описане Београд (Фронт
план)
69. Описане Београд (Фронт
план)
70. Описане Београд (Фронт
план)
71. Описане Београд (Фронт
план)
72. Описане Београд (Фронт
план)
73. Описане Београд (Фронт
план)
74. Описане Београд (Фронт
план)
75. Описане Београд (Фронт
план)
76. Описане Београд (Фронт
план)
77. Описане Београд (Фронт
план)
78. Описане Београд (Фронт
план)
79. Описане Београд (Фронт
план)
80. Описане Београд (Фронт
план)
81. Описане Београд (Фронт
план)
82. Описане Београд (Фронт
план)
83. Описане Београд (Фронт
план)
84. Описане Београд (Фронт
план)
85. Описане Београд (Фронт
план)
86. Описане Београд (Фронт
план)
87. Описане Београд (Фронт
план)
88. Описане Београд (Фронт
план)
89. Описане Београд (Фронт
план)
90. Описане Београд (Фронт
план)
91. Описане Београд (Фронт
план)
92. Описане Београд (Фронт
план)
93. Описане Београд (Фронт
план)
94. Описане Београд (Фронт
план)
95. Описане Београд (Фронт
план)
96. Описане Београд (Фронт
план)
97. Описане Београд (Фронт
план)
98. Описане Београд (Фронт
план)
99. Описане Београд (Фронт
план)
100. Описане Београд (Фронт
план)
101. Описане Београд (Фронт
план)
102. Описане Београд (Фронт
план)
103. Описане Београд (Фронт
план)
104. Описане Београд (Фронт
план)
105. Описане Београд (Фронт
план)
106. Описане Београд (Фронт
план)
107. Описане Београд (Фронт
план)
108. Описане Београд (Фронт
план)
109. Описане Београд (Фронт
план)
110. Описане Београд (Фронт
план)
111. Описане Београд (Фронт
план)
112. Описане Београд (Фронт
план)
113. Описане Београд (Фронт
план)
114. Описане Београд (Фронт
план)
115. Описане Београд (Фронт
план)
116. Описане Београд (Фронт
план)
117. Описане Београд (Фронт
план)
118. Описане Београд (Фронт
план)
119. Описане Београд (Фронт
план)
120. Описане Београд (Фронт
план)
121. Описане Београд (Фронт
план)
122. Описане Београд (Фронт
план)
123. Описане Београд (Фронт
план)
124. Описане Београд (Фронт
план)
125. Описане Београд (Фронт
план)
126. Описане Београд (Фронт
план)
127. Описане Београд (Фронт
план)
128. Описане Београд (Фронт
план)
129. Описане Београд (Фронт
план)
130. Описане Београд (Фронт
план)
131. Описане Београд (Фронт
план)
132. Описане Београд (Фронт
план)
133. Описане Београд (Фронт
план)
134. Описане Београд (Фронт
план)
135. Описане Београд (Фронт
план)
136. Описане Београд (Фронт
план)
137. Описане Београд (Фронт
план)
138. Описане Београд (Фронт
план)
139. Описане Београд (Фронт
план)
140. Описане Београд (Фронт
план)
141. Описане Београд (Фронт
план)
142. Описане Београд (Фронт
план)
143. Описане Београд (Фронт
план)
144. Описане Београд (Фронт
план)
145. Описане Београд (Фронт
план)
146. Описане Београд (Фронт
план)
147. Описане Београд (Фронт
план)
148. Описане Београд (Фронт
план)
149. Описане Београд (Фронт
план)
150. Описане Београд (Фронт
план)
151. Описане Београд (Фронт
план)
152. Описане Београд (Фронт
план)
153. Описане Београд (Фронт
план)
154. Описане Београд (Фронт
план)
155. Описане Београд (Фронт
план)
156. Описане Београд (Фронт
план)
157. Описане Београд (Фронт
план)
158. Описане Београд (Фронт
план)
159. Описане Београд (Фронт
план)
160. Описане Београд (Фронт
план)
161. Описане Београд (Фронт
план)
162. Описане Београд (Фронт
план)
163. Описане Београд (Фронт
план)
164. Описане Београд (Фронт
план)
165. Описане Београд (Фронт
план)
166. Описане Београд (Фронт
план)
167. Описане Београд (Фронт
план)
168. Описане Београд (Фронт
план)
169. Описане Београд (Фронт
план)
170. Описане Београд (Фронт
план)
171. Описане Београд (Фронт
план)
172. Описане Београд (Фронт
план)
173. Описане Београд (Фронт
план)
174. Описане Београд (Фронт
план)
175. Описане Београд (Фронт
план)
176. Описане Београд (Фронт
план)
177. Описане Београд (Фронт
план)
178. Описане Београд (Фронт
план)
179. Описане Београд (Фронт
план)
180. Описане Београд (Фронт
план)
181. Описане Београд (Фронт
план)
182. Описане Београд (Фронт
план)
183. Описане Београд (Фронт
план)
184. Описане Београд (Фронт
план)
185. Описане Београд (Фронт
план)
186. Описане Београд (Фронт
план)
187. Описане Београд (Фронт
план)
188. Описане Београд (Фронт
план)
189. Описане Београд (Фронт
план)
190. Описане Београд (Фронт
план)
191. Описане Београд (Фронт
план)
192. Описане Београд (Фронт
план)
193. Описане Београд (Фронт
план)
194. Описане Београд (Фронт
план)
195. Описане Београд (Фронт
план)
196. Описане Београд (Фронт
план)
197. Описане Београд (Фронт
план)
198. Описане Београд (Фронт
план)
199. Описане Београд (Фронт
план)
200. Описане Београд (Фронт
план) |
|--|

Ст. Новаковић, пишући увод за српски превод *Историје чудноватих догађаја у Београду и Србији*, замолио је Ристу Бадемлића да о Рашид-беју „прибере нешто података међу старијим Београђанима који су га још познавали“. На основу тако прикупљених података Новаковић је о Рашид-беју написао: „И сада се зна да је био добро писмен и да се радо бавио израђивањем карата“.²²

(4) У предговору *Историје* Рашид-беј пише како Нак'л-беју „није могућно тачно означити датуме појединих догађаја и фермана, јер су му Срби запленили све преписе фермана и остале прибелешке, које је он нарочито прикупљао о политичким догађајима у Србији“.²³ Рашид-беј не казује када се ово десило. Међутим, из његовог писања да „жалосни догађаји, који се доцније у Београду изродише, беху узрок те Нак'л-беј дође до просјачког штапа, као и остали Турци, који становаху по градовима: Смедереву, Бујурделену, Соколу и Ужицу“,²⁴ — види се да мисли на догађаје који су непосредно претходили уступању градова Србима.

Д. С. Чохацић забележио је по казивању Симе Симића, члана Апелационог суда, „како је Рашид-беј за време бомбардовања Београда изгубио и „рукопис некакe историје“, и како се обраћао нашој полицији, да она учини што треба да би се исти пронашао. Наша је полиција предузела кораке, али рукописа није пронашла“.²⁵

Ст. Новаковић, по подацима Р. Бадемлића, пише како „Рашид-бејева кућа у Београду налазила се спрам чесме Чукурлије, испод Позоришта“ и како је

у време бомбардовања Београда „у жару борбе која је у близини његове куће букнула, разграбљена скоро сва његова имовина. Пошто се наша власт после старала да се све те ствари изнађу и врате, памти се како је из Рашид-бејеве куће изнета особито лепа велика долама, сва златом везена, и да се у његовој кући налазила велика библиотека турских и српских књига“.²⁶

III

Рашид-бејева *Историја*, као што се види, не даје директан и изричан одговор на питање о коме расправљамо. Али нам она са подацима које садржи, и када ове доведемо у везу са елементима које пружа сам План, даје право да са пуно основа закључимо:

Да је *План београдског града и вароши у границама до шанца* из средине XIX века највероватније рад Рашид-беја, писца *Историје чудноватих догађаја у Београду и Србији*.

*

План београдског града и вароши у границама до шанца представља јединствени извор за познавање Београда из средине XIX века. Објављен пре двадесетак година у једном слабо чуваном, данас већ тешко приступачном часопису, План несумњиво заслужује да буде доступнији онима који се интересују историјом Београда и баве проучавањем његове прошлости. Стога, с одобрењем проф. Глише Елезовића, као прилог овоме раду доносимо репродукцију Плана заједно са објашњењем објеката и локалитета означених на Плану.

НАПОМЕНЕ

¹ Глиша Елезовић—Пера Поповић, Два турска плана Београда. *Београдске општинске новине* LV, 1937, 1—3, 64—68 + 3 плана; 4—6: 250—252 са 2 репр. У даљем тексту скраћено: Елезовић—Поповић.

² Овакво датирање одређује чињеница да су на Плану означени: *Александрова кнежевска башта* (бр. 131) и *Конак Капетан-Мишић* (бр. 138). Имајући ово у виду објављивачи Плана пошли су у датирању од крајње границе када је План могао настати, па закључују „да је може бити израђен не много пре предаје градова“ (Елезовић—Поповић, 64). По околностима, да на Плану не стоји: *Башта бившег кнеза Александра*, и да је *Капетан-Мишић* здање 1858. године већ било у изградњи (Јеврем Грујић, *Записи II*, Београд 1923, 27), — мислимо да се неће погрешити ако се рече да је План могао настати и неку годину раније, тј. и крајем 1850-их година.

³ На плану стоји: *Српске куће и дућани; Јеврејске куће; Турске куће.*

⁴ Елезовић—Поповић, 64.

⁵ Елезовић—Поповић, 65.

⁶ Елезовић—Поповић, 64.

⁷ Елезовић—Поповић, 64.

⁸ Овај план „нађен је у овдашњој Државној архиви“, а „по казивању тамо је дошао из Министарства иностраних дела“ (Елезовић—Поповић, 66).

⁹ С овим што је речено отпада, мислимо, и претпоставка како „није искључено да је овај план рађен и у вези са експропријацијом државних и приватних турских некретних добара у Београду, пре но што су Турци коначно и за свагда напустили Србију“ (Елезовић—Поповић, 64).

¹⁰ У збирци рукописа — а План је руком рађен — под овим бројем био је заведен: *Минеј празнични, српске рецензије, XVI—XVII века* (Љ. Стојановић, *Каталог Народне библиотеке у Београду IV. Рукописи и старе штампане књиге*, Београд 1903, 50).

¹¹ М. Ђ. Милићевић, Народна библиотека у Београду. *Глас Српске краљевске академије V*, Београд 1888, 28.

¹² Збирка планова и карата Народне библиотеке имала је: 1871. год. — 446 бр.; 1881. год. — 2216 бр.; 1895. год. — 966 бр.; 1897. год. — 2354 бр.; 1909. год. — 2471 бр.; 1910. год. — 1130 бр. (М. Кићовић, *Историја Народне библиотеке у Београду*, Београд 1960, 132).

¹³ Љ. Стојановић, *нав. дело*, 403.

¹⁴ С. Матић, *Опис рукописа Народне библиотеке. Посебна издања Српске академије наука СХС I*, Београд 1952, 227—229. У Матићеву *Опису* ови рукописи наводе се под бр. 614—616, 619—620, 624—628, 630—643, 645—647 (код сваког овог броја наведен је у загради и број инвентара).

¹⁵ Рашид-беја *Историја чудноватих догађаја у Београду и Србији*. Књига прва. С турског превео Д. С. Чохаџић. Увод написао Стојан Новаковић. *Споменик Српске краљевске академије XXIII*, Београд 1894, IX + 94 + (1). У даљем тексту скраћено: Рашид-беј.

¹⁶ Прва књига *Историје* обухвата време од 1804. године до 1848. године. Иначе дело је требало да прикаже развој догађаја у Србији од 1862. године, али II књига — како уверава Д. С. Чохаџић — није штампана до времена када се појавио српски превод (Рашид-беј, IV).

¹⁷ О Рашид-беју и о његову раду овде ће бити говора само колико то захтева предмет о коме расправљамо. Ближе податке о њему и његовој делатности пружају, поред *Историје*, исцрпни предговори Ст. Новаковића и белешка Д. С. Чохаџића.

¹⁸ Јусуф-паша дошао је за београдског везира на место Веџи Мехмед-паше који је смењен у првом полугођу 1835. године (М. Петровић, *Финансије и установе обновљене Србије до 1842, I*, Београд 1897, 502).

¹⁹ Биће да се Рашид-беј код овог имена нешто помео, јер у писму које је београдски везир Јусуф-паша упутио 5. јула 1836. године кнезу Милошу о питању оправке Баталцамије, помиње се да је у Београд долазио „Етем-бег инцинир, и ћевшио град за оправљање“ (М. Петровић, *нав. дело*, 723).

²⁰ Рашид-беј, 43 (проред је наш). — Комисија Српске академије наука, упућена 1936. године у Цариград, пронашла је у архивском инвентару Средишне турске државне архиве под бр. 19 забележено следеће: „8 комада карата београдске царске тврђаве и вароши у границама шанца“ (Елезовић—Поповић, 64). Није искључено да би ово могле бити карте које помиње Рашид-беј у својој *Историји*.

²¹ Рашид-беј, 60 (проред је наш).

²² Рашид-беј, VI (курзив је Новаковићев. а проред наш).

²³ Рашид-беј, 1—2 (проред је наш).

²⁴ Рашид-беј, 1.

²⁵ Рашид-беј, V (проред је наш).

²⁶ Рашид-беј, VI (проред је наш).

QUI EST L'AUTEUR DU PLAN TURC DE BELGRADE DATANT DE LA MOITIE DU XIX SIECLE?

LJ. NIKIĆ

Dans les fonds riches de la Bibliothèque Nationale à Belgrade, complètement détruits par le bombardement allemand du 6 avril 1941, existait aussi une de rares oeuvres cartographiques turques sur Belgrade *Plan de la forteresse et de la ville de Belgrade jusqu'aux fossées* (Collection des cartes et plans n° 332).

Ce document précieux sur Belgrade de la fin du règne turc en Serbie a été publié par le professeur Gliša Elezović, avec la collaboration de l'architecte Pera Popović, dans l'étude *Deux plans turcs de Belgrade* (Journal Communal de Belgrade n° 55, 1937, 64—68, 250—252).

Dans l'étude de cet éminent orientaliste yougoslave un dessin contemporain du plan a été publié parallèlement au plan contemporain de Belgrade, avec la traduction des monuments et des localités marquées sur le Plan même langue turque en lettres arabes, et suivi du commentaire nécessaire. Le plan a également été daté, car il ne comportait aucune indication ni sur la date ni sur l'auteur et le motif qui l'a inspiré.

A propos de ce plan une question reste toujours ouverte: qui est-ce qui pourrait être l'auteur du plan? Cet article est une tentative d'éclaircissement et de réponse à cette question.

Cherchant la solution de cette question l'auteur commence par les éléments donnés et indiqués par le Plan même, c'est à dire:

1. Ce Plan se situe vers la moitié du XIXe siècle, vers 1850 ou autour de 1860.

2. Ce Plan est établi minutieusement. Il comporte non seulement les noms de 172 objets et localités, mais aussi toutes les maisons de la ville avec indication de l'appartenance ethnique du propriétaire ou des habitants (Serbes, Juifs, Turcs). Ceci dénote que l'auteur connaissait très bien Belgrade et sa vie et qu'il l'a fait dans un but avant tout politique.

3. Ce Plan est très beau, il est colorié mais n'a aucune valeur géodésique. Ce der-

nier élément indique qu'il a été établi ou sans moyens géodésiques appropriés, ou bien qu'il a été fait par quelqu'un manquant de formation nécessaire à ce genre de travail.

4. Ce Plan se trouvait à la Bibliothèque Nationale de Belgrade ce qui indique, étant donné le caractère politique du Plan, qu'il n'est pas venu par voie régulière aux mains des autorités Serbes.

L'auteur expose ensuite les données trouvées dans l'oeuvre de Rachid-bey: *Histoire des événements étranges à Belgrade et en Serbie* (Istamboul 1291/1874) ainsi que dans les notes sur l'auteur accompagnant la traduction en serbe (Belgrade 1894) faite par St. Novaković et D. S. Čohadžić.

Voici ces données:

1. Rachid-bey était l'habitant de Belgrade durant la première et au début de la seconde moitié du XIXe siècle, jusqu'à l'abolition du règne double turco-serbe à Belgrade.

2. Rachid-bey participait activement à la lutte politique menée à l'époque entre les Turcs et les Serbes. Lutte dont Belgrade était l'enjeu principal. Il s'est distingué en tant que porte-parole des Turcs en majorité artisans, commerçants et immigrants de Bosnie, qui étaient des ennemis déclarés des Serbes. En tant que tel il était en très bons termes avec les représentants officiels turcs à Belgrade, il faisait partie des hommes de confiance et exerçait une influence considérable sur eux, surtout aux moments d'aggravation de ce conflit.

3. Rachid-bey exécutait souvent des cartes par plaisir. On en trouve la confirmation non seulement dans son *Histoire* — il dit dans un passage avoir exécuté aussi des cartes en couleur — mais aussi chez de vieux Belgradois qui se rappelaient de lui et de son Violon d'Ingres.

4. Rachid-bey expose dans l'avant propos de son *Histoire* que les Serbes lui ont confisqué toutes les copies de »fermans« (lettre de cachet) et toutes ses notes sur les

événements politiques en Serbie qu'il réunissait exprès. En réalité d'après les renseignements obtenus auprès de ses contemporains, durant les combats à la suite des bombardements de Belgrade en 1862 — événement dont Rachid-bey était, lui-même, en grande partie responsable — presque tous les biens de Rachid-bey ont été pillés y compris ses écrits et sa grande bibliothèque de livres turcs et serbes.

Rattachant ces données sur Rachid-bey au éléments offerts par le Plan même, l'auteur de l'article conclut: que le *Plan de la forteresse et de la ville de Belgrade jus-*

qu'aux fossés est, très probablement, l'oeuvre de Rachid-bey, Belgradois, auteur de *l'Histoire des événements étranges à Belgrade et en Serbie*.

L'article est accompagné de la reproduction du Plan avec les explications sur les bâtiments et les localités du Plan selon la traduction du professeur Elezović.

Illustrations dans le texte:

Fig. 1 — Le plan turc de la forteresse de Belgrade et de la ville jusqu'aux fossés.